

KANIŠKA ULICA U GOSPIĆU I NJEZINE MIJENE

Kao i drugdje, i u Gospiću su se tijekom vremena mijenjali urbani izgled i njegovi žitelji. Najpogubnija, međutim, promjena njegovih stanovnika dogodila se nakon Drugog svjetskog rata, kada je na razne načine nestalo nekoliko tisuća Hrvata. Evo pokušaja približnog „nacрта“ izgleda Kaniške ulice od njezina početka u središtu grada do Kaniškog mosta nad rijekom Bogdanicom, nakon kojega počinje Kaniža Gospička.

Kaniška ulica počinje u gradskom središtu ispred današnje Katedrale Navještenja BDM u kojemu je bilo vrijednih i zanimljivih spomenika o kojima kao digresiju u uvodu treba navesti nekoliko rečenica.

U središtu Gospića u Ulici dr. Franje Tuđmana br. 4, zgrada je u kojoj su danas uredi Ličko-senjske županije, a u godinama prošlosti je u njoj bio smješten bio đački dom kojega smo zvali internat. U toj zgradi je prije Drugog svjetskog rata bila Viša građanska škola za djevojke i preparandija s nekoliko razreda pučke škole, a na rubu gdje se ona spaja s današnjom zgradom zdravstvenog i mirovinskog osiguranja bila je u prizemnici postolarska radionica moga susjeda iz Kaniške ulice s kućom u Rampinoj dragi, prvom do vojarne Ciganovića Rampe, koju su Talijani početkom Drugog svjetskog rata rekvirirali i u njoj uredili svoju, u Gospiću prvu, vojničku mrtvačnicu. Na ulici pred tom zgradom nizao se do početka Budačke ulice lijep drvodred bagrema, koji su marni urbanisti nakon rata, Bogzna zašto, uklonili, dajući mogućnost Mariji-Vici Balen da u sjećanju na poslijeratni Gospić uzdahne: „Nažalost, nisu to bila jedina pustošenja naših moćnika obavljena u ‘revolucionarnom’ zanosu pobjede. Nekome je smetao i lijepi barokni balkon na zgradi bivše Županije, pa ga je jednostavno skinuo.“¹

Središnju, gospićku Ulicu dr. Franje Tuđmana s usporednom Ulicom Vile Velebita spaja kratka ulica nazvana 30. svibnja 1990., u kojoj je bilo nekoliko spomena vrijednih objekata. Na lijevom uglu na ulazu u nju iz Ulice dr. Franje Tuđmana

1 Marija-Vica Balen, *Bili smo idealisti, uspomene jedne revolucionarke*, Disput, Biblioteka SREDNJI PUT (10. knjiga), Zagreb, 2009., 24., Riječ je o zgradi u Ulici senjskih žrtava br. 36 u Gospiću, koja je 1890-ih podignuta kao đački dom, i u kojoj je kasnije bila Županija, a danas je u njoj rezidencija Gospičko-senjske biskupije.

bila je u hrvatskom pjesništvu ovjekovječena² vrlo popularna Poglajenova pekarica i slastičarna. U njezinoj su se neposrednoj blizini, u zgradi u kojoj je danas Otvoreno učilište dr. Ante Starčević, u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske nalazili Ustaški stožer, a preko puta od nje, u današnjoj zgradi Ličko-senjske županije je bio Zdrug hrvatske vojske. I jedno i drugo vrlo privlačni mamci za partizanske napade. I doista, u jutarnjim satima jedne nedjelje godine 1943., sjećam se, mene je i moju sestru Maricu kada smo išli na svetu misu u crkvu zatekla kod Križa u Kaniškoj ulici sirena, čije nas je zavijanje potjeralo preko ceste u podrum dućana gospodina Daše, u kojemu smo proživjeli prvi partizanski zračni napad na Gospić, a u kojemu je bombardiranjem ustaških postrojenja u središtu grada, nažalost koleteralno stradala Poglajenova kuća. Nakon napada kuća više nije obnovljena, i odnedavno je na njezinom mjestu postavljena spomen-ploča Starčevićima, dr. Anti i popu Šimi, te Franu Kurelcu. Svaka čast! No da se poslušalo Gospićane iz Zagreba tu, u ličkom središtu, trebao je biti otkriven spomenik Ocu domovine dr. Anti Starčeviću kao središnjoj osobi u hrvatskoj povijesti, pri čemu se, dabome, ne bi smjelo zaboraviti Frana Kurelca, kao ni druge slavom ovjenčane Starčeviće, poglavito jezikoslovca Šimu, ali i plamenitog gromkog glasnogovornika Davida, koji je stričev državotvorni nauk bolje od drugih proširio diljem domovine. Nasuprot Poglajenovoj kući u spomenutoj Ulici 30. svibnja 1990. na br. 2, gdje je nekad bila podignuta katnica za oficire JNA nalazila se prostrana kamena državna prizemnica u kojoj je prije Drugog svjetskog rata stanovao upravitelj gospićke bolnice, zloglasni jugoslavenski senator dr. Petar Zec. Zeca je na Cetinu 5. siječnja 1934. jugoslavenski kralj Aleksandar I. Karađorđević u svom političkom testamentu odredio za zamjenika hrvatskog bana dr. Ive Perovića kao trećeg člana u Kraljevskom namjesničkom vijeću. To Vijeće je Kraljevinom Jugoslavijom upravljalo nakon ubojstva kralja Aleksandra u Marseilleu 9. listopada iste godine. U kući je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske stanovala obitelj pravника Hrdličke, dožupana Velike župe Gacka i Lika, čiji se 20-godišnji sin, ustaški časnik Miško, u povlačenju kako bi izbjegao izručenje partizanima u svibnju 1945. ubio na mostu u Dravogradu. Do nje je u istoj ulici na br. 4. na mjestu sadašnje katnice bila od trotoara malo prema dvorištu uvučena zgrada s pročeljem obloženim izrazito lijepim zelenim daščicama u kojoj je bila nekadašnja „gospićka poliklinika“ i u kojoj je na katu stanovala obitelj gradskog fizika, dr. Gradišnika. Svih

2 Vladimir Jurčić, Jedan život-gospodinu Josipu Poglajenu, u: *Svijetli vidici 1933.-1940.*, Zagreb, 1940.

je tih nekadašnjih kuća i žitelja u njima na razne načine nestalo, kao što će nestati i sjećanja na njih, koja u vremenskom toku postaju sve bljeđa...

Partizanska vlast je poslije Drugog svjetskog rata srušila i lijepi obelisk koji su pred Okružnim sudom u središtu Gospića godine 1870. postavili „Gedeonu vitezu Zastavnikoviću mužu o vojničkoj krajini vele zaslužnu harni štovatelji i prijatelji“ kako je pisalo na njemu. Marija-Vica Balen iz gospićke politički lijevo usmjerene obitelji s početka Smiljanske ulice oštro je reagirala protiv tog vandalskog partizanskog čina. U svojoj knjizi ona bilježi što su partizani učinili u njenom Gospiću kad su godine 1945. ušli u njega u uvjerenju da su ga oslobodili. Ona se prisjeća i staroga austrijskog generala Gedeona Zastavnikovića, kojemu pravoslavna vjeroispovijest kojoj je pripadao, nije sprječavala da postane veliki hrvatski patriot i oštar neprijatelj mađarona kao i njihove politike u Hrvatskoj. Balen tome dodaje: „Poznati hrvatski političar i novinar Josip Miškatović, koji je u Beču izdavao ‘Novi pozor’, opisujući svoj razgovor s generalom Zastavnikovićem, navodi kako mu je ovaj rekao, pokazujući na svoju generalsku uniformu: ‘Znajte da ova haljina pokriva hrvatsko srce’. To mu neki lički Srbi nikad nisu mogli oprostiti...“³ - te su mu kao srpskom izdajici godine 1945. u Gospiću srušili spomenik, koji ni politički najradikalnijim Hrvatima i ustašama nikada nije smetao, niti su u njega dirali. A što se tiče mjesta i prostora pred Okružnim sudom u Gospiću koje je zauzima, Zastavnikovićev obelisk bio je na mjestu na kojemu ni jednom kasnijem spomeniku, ni javnom urbanom obilježju u gospićkom središtu ne bi zauzima, niti bi mu smetao: ni godine 1955. postavljenom, a početkom '90-ih godina prošlog vijeka srušenom partizanskom spomeniku borcima i žrtvama fašističkog terora kipara Pavla Perića, (a koji je mogao biti postavljen i malo dalje od sudske zgrade pomaknut prema trotoaru), ni kasnije postavljenom poprsju blaženom Alojziju Stepincu, ni Spomeniku dragovoljcima i hrvatskim žrtvama u Domovinskom ratu, ni poprsju prvom predsjedniku Republike Hrvatske dr. Franji Tuđmanu. Svi ovi navedeni spomenici su na dovoljno pristojnoj udaljenosti od mjesta na kojemu je pred sudskom zgradom bio spomenik Gedeonu Zastavnikoviću. No, Zastavnikovići su se „neoprostivi nacionalni grijesi“ u svijest ličkih Srba do te mjere usjekli, da mu nosioci partizanske vlasti u Gospiću nisu samo spomenik srušili, nego su, kad su u partizanskoj uniformi i zvijezdom petokrakom okićeni 4. travnja 1945. ulazili u Gospić, ubili i Gedeonova unuka, starog Juku Zastavnikovića. Krivnja mu je bila u tome što se u rasulu Austro-

3 Marija-Vica Balen, *ibidem*.

Ugarske krajem Prvog svjetskog rata kao austrijski časnik povukao u mirovinu i odbio poziv da oficirsku karijeru nastavi u tadašnjoj jugoslavenskoj vojsci. Drugi krimen mu je bio što se tijekom Drugog svjetskog rata na poziv obrane u Gospiću aktivirao kao satnik u hrvatskoj obrambenoj bojni.⁴ Nije mu pomoglo ni to što u cijelom ratu nije nikome učinio zlo, kao ni činjenica da su u partizanima bile njegova nekadašnja žena Marica-Barunica i kći Krunka,⁵ koje su godine 1945. kasnije, hitajući u Gospić da bi spasile oca i muža, koga su partizani bili već ubili.⁶

Dvadeset i više godina u Ulici popa Marka Mesića br. 4 u Gospiću nekadašnja ugledna kuća Zastavnikovića zjapi prazna i propada, i Bogzna hoće li ikomu pasti na um da je popravi i spasi...

Sve dok ih negdje potkraj '70-ih godina prošlog vijeka zbog preuređenja i preimenovanja popularne stare gospićke Place u Trg Nikole Tesle nisu uklonili, na Placi su blizu kuće Zastavnikovićeve stajali i lijepi starinski željezni zdenac na kamenom postolju uzdignut i stablima zagrljen, i malo dalje od njega na drugoj strani Place kao simpatični mali neboder na jednu etažu uzdignut zanimljiv nesvakidašnji drveni kućerak, u kom je duhanske proizvode i raznu sitnu robu tržio Mata Galac, starina iz obližnje Žabice. Niti bi starinski zdenac niti Galčev kućerak bili suvišni, niti bi smetali i krnjili izgled trga kad su na njemu postavili i onaj golemi Teslin spomenik koga su u Domovinskom ratu odmetnici u udaru na Gospić srušili. Kao što ni zdenac, ni u lijepu suvenirnicu preuređen kućerak Mate Galca ne bi bili urbanistički suvišni, nego bi, dapače, da ih nisu uklonili, okupljalište Gospićana na današnjem lijepom središnjem Trgu Stjepana Radića u Gospiću i te kako uljepšali.

Posebno valja spomenuti i lijepe u obliku ptice rode iz metala umjetnički oblikovane vodoskoke, iz kojih je prskala voda u gradskom parku Kolakovcu i na promenadi u gospićkom središtu, koje su gospićki poratni inaugurator i novog svijeta

4 Sjećam ga se kao ribiča na rijeci Novčici i kao domobranskog časnika koji je svakodnevno prolazio Kaniškom ulicom prema vojarni pod punom ratnom spremom i o vratu obješenom s vojničkim dalekozorom.

5 Krunka Zastavniković je poslije rata u Francuskoj na Sorboni diplomirala pravo i bila je djelatnica u kabinetu Aleksandra Rankovića u Beogradu.

6 Šime Balen, muž Marije-Vice, pred naše prve višestranačke izbore početkom '90-ih godina prošlog stoljeća autoru ovog pisanja je u svom stanu u ulici Račkog br. 9 u Zagrebu hvalio pok. Juku Zastavnikovića kao u ratu neokaljanog građanina Gospića, sjećajući se da su ga u ličkom partizanskom vodstvu, kome je i Balen kao politički komesar pripadao, namjeravali poslije oslobođenja Gospića imenovati na položaj prvog predsjednika gospićkog Narodnooslobodilačkog odbora.

ta također bez traga uklonili. Postojalo je mišljenje, ali nije dokazano, da su lijepe rode otrprnule u privatnu zbirku nekoga od poslijeratnih gospićkih moćnika. Činjenica da vodoscoci nisu bili prezentirani za smetlište nikakvom ideološkom ni političkom opterećenošću navodi na zaključak, da su nekadašnji ptičji gospićki urbani uresi doista zbog puke grabeži i pohlepe iz nestali javnosti...

Katolička župa Navještenja Blažene Djevice Marije nakon dvogodišnje gradnje dobila je 1783. godine novu župnu crkvu, koja je proglašenjem Gospićko-senjske biskupije 25. svibnja 2000. postala katedralnom. Novu su crkvu gradili kamenom stare crkve sv. Ivana Nepomuka, koja se nalazila u glavnoj, danas Ulici dr. Ante Starčevića, preko puta zgrade u kojoj je danas Odjel za nastavničke studije u Gospiću Sveučilišta u Zadru.⁷ Stara crkva sv. Ivana Nepomuka je bila derutna i odredbom krajiškog podgenerala Vajlera srušena je 1780. godine. Sjedište župe preneseno je 1781. godine, iz Ličkog Novog u Gospić, gdje je počela izgradnja nove crkve, koja će nakon dva stoljeća proživjeti teške dane, posebno početkom Domovinskog rata, kada je bila pogođena zapaljivim projektilom te je u rujnu 1991. godine izgorjela. Na njezinom zapadnom pročelju uz ulazna vrata stoji brončani reljef, koji je istaknuti hrvatski kipar Robert Frangeš Mihanović izradio od kamena u spomen na bilajsku bitku krajiške vojske s francuskom vojskom 1809. godine. U obilježavanju 100. obljetnice bitke na reljefu je godine 1909. uprizoren naoružan ratnik s vojničkim ruksakom koji naslonjen na barjak izražava pijetet pognute glave nad tijelima i lubanjama poginulih suboraca. Uz njega na hrvatskom i njemačkom jeziku je tekst „Na spomen pradjedovima koji su kod Gospića i Bilaja na 21. i 22. svibnja 1809. kao branitelji domovine krv i život žrtvovali.“

Osim političko-povijesne, za našu domovinu ovaj reljef ima i veliku kulturno-povijesnu, odnosno jezikoslovnu vrijednost. Naime, kad je Napoleonov general, dubrovački vojvoda August Lucien de Marmont, kojega su Ličani zvali po svom „general Mrmonja“, prodirao iz Dalmacije kroz Liku u namjeri da francusku vlast proširi do Beča vojsku mu je kod Bilaja i Gospića predusrela krajiška vojska i nanijela joj gubitke. Poslije žestokih okršaja Francuzi su svladali protivnike i prodrli u Gospić, u kojemu je razbješnjeli Marmont odlučio smjestiti konjicu u crkvu, kako bi kaznio Ličane. I bio bi, da mu se nije suprostavio mladi gospićki katolički kapelan,

7 U zgradu je godine 1860. iz generalskog stana preselila gospićka realka, koja je postupno dorasla do svih 8 razreda i postala velika klasična gimnazija do godine 1927., i potom do godine 1947. realna, zbog čega je stariji Gospićani još uvijek zovu „stara gimnazija“, iako je poslije preseljenja gimnazije u novu zgradu u Budačkoj ulici 1947. godine tu bio đaki dom, pa Škola učenika u privredi (ŠUP), i nakon sloma komunizma i Jugoslavije u zgradi je bila Zanatska škola.

stric dr. Ante Starčevića, pop Šime Starčević, koji ga je na tečnom pariškom dijalektu upozorio da mu, učini li svetogrđe koje je naumio, Ličani katolici nikad neće oprostiti. Zbog ovoga je francuski general odustao od svog nauma. Navodno je general Marmont odvažnog gospićkog kapelana pozvao na ručak u kuću u kojoj je odsjeo u Kaniškoj br. 5 i nagovorio ga na buduću suradnju u službenim francuskim novinama *Télégraph officiel des provinces illiriennes*, čijem je hrvatskom izdanju u Ljubljani kao središtu ondašnjih Ilirskih provincija pop Šime Starčević bio urednik. „Zahvaljujući povoljnoj jezičnoj politici francuskih vlasti (Starčević je, op. a.), svomu znanju francuskoga jezika i svojoj marljivosti, objavio dvije gramatike 1812. godine u Trstu...“⁸ Katnica u Kaniškoj ulici br. 5, s kojom legenda povezuje francuskog generala i popa Šimu danas je u vlasništvu potomaka obitelji nekadašnjega gospićkog vodoinstalatera i limara, pok. Mate Stilinovića Mateka.

Svojom smionošću gospićki kapelan u svom „nezrilom viku“ nije samo francuskog generala nadahnutog francuskim predrevolucionarnim protuvjerskim i protucrkvanim naukom ugodno iznenadio, priuštivši mu da u dalekoj 'Bogu iza leđa' podvelebitskoj guduri čuje svoj materinji jezik u njegovoj lijepoj pariškoj verziji, nego je svojim čvrstim katoličkim stavom utemeljio i početak svoje sjajne jezikoslovne budućnosti autora prve hrvatske gramatike na hrvatskom jeziku. *Ričoslovicom*, koja je po mnogo čemu nadmašila druge onovremene gramatike koje su bile kod nas onda i kasnije u školskoj upotrebi, čemu treba dodati i mnoge jezikoslovne članke u *Zori Dalmatinskoj* kao i njegova teološka djela i prijevode, vrijedni je glagoljaš Šime Starčević značajno afirmirao lozu žitničkih Starčevića u našoj povijesti, te kao „mudra glava i zvizda naša zadužio svoj narod marnim radom, kulturnim djelima, krvlju i umom gorštaka Starčevića, koja je zatalasana i ugrijana ljubavlju za zemlju i narod u njegovu sinovcu Anti, kojeg nam on izabra i posla, da bude vođa svima hrvatskim generacijama koje dolaze, kako je ustvrdio Grgo Pejnović.⁹ Šime Starčević je do 14. svibnja 1849. proveo kao župnik u Karlobagu, gdje je i pokopan u kripti Župne crkve sv. Karla Boromejskog, pred čijom mu je donekle uređenom krhotinom godine 2008. gospićko-senjski biskup mons. dr. Mile Bogović otkrio spomenik. Kazališna djelatnica i prevoditeljica, gospođa Bosiljka Pavić Fajdić pričala mi je o stradanju Župne crkve sv. Karla Boromejskog u Karlobagu, i o uništenju njene unutrašnjosti, kojom su komunisti

8 Branka Tafra, Jezikoslovac Šime Starčević u: *Nova RICSÔSLOVICA Iliriska Vojničkoj Madosti Krajicsoj Poklonjena Trudom I Nástojanjem SHIME STARCSEVICHIA xupnika od Novoga u Lici*, pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Biblioteka PRETISCI, Zagreb, 2002., 129.

9 Grgo Pejnović, *Lički grudobran*, Društvo Ličana Hrvata u Zagrebu, Zagreb, 1940, 86.

nemilosrdno harali, pa su i povijesne vrijednosti u njoj kao i kripte s pokojnicima uništili. Na njezine riječi me je podsjetio i zagrebački mjesečnik *Vojna pošta* s tekstom: „Slijedećeg dana 31. kolovoza 1944. raketirana je crkva sv. Karla Bromejskog u Karlobagu, za koju se vjerovalo da je služila kao skladište streljiva.¹⁰ Crkvu su u 11:45 leteći jedan za drugim, raketirala četiri zrakoplova (A, E, R i F). Svaki zrakoplov ispalio je po osam zračnih torpeda, a od ukupno 32 ispaljena projektila njih 18 pogodilo je cilj, a ostali groblje pored crkve, Forticu u pozadini i kuće po Karlobagu. No budući da u crkvi nije bilo nikakva streljiva nije došlo do veće eksplozije, ali crkva je u potpunosti uništena, osim zvonika. Još dugo poslije rata tamo su ostale ruševine, a kad se počela graditi Jadranska magistrala postavilo se pitanje što s ruševinama crkve stradale u bombardiranju 1944. godine. Naime, ruševine crkve izgrađene 1700. godine nalazile su se na trasi na kojoj je trebalo skratiti zavoj zbog jakih udara vjetra.¹¹ To je bilo moguće samo ako se teško oštećena crkva do kraja poruši. Iako su Karlobažani bili protiv rušenja ostataka crkve te zatražili pomoć regionalnog Zavoda za zaštitu kulture u Rijeci, komunističke vlasti u Gospiću donijele su političku odluku da se kao spomenik kulture zaštititi samo sačuvani crkveni zvonik, ali ne i crkveno zdanje.

Na veliku žalost Karlobažana građevinski radnici¹² su 16. lipnja 1958. počeli s rušenjem stare crkve. Nitko se od građana Karlobaga i okolice nije htio prihvatiti tog posla. U crkvenim lađama i uokolo crkve nalazilo se mnogo grobnica, koje su tada vandalski opustošene. Kosti umrlih dijelom su smještene u grobnicu iza crkve, a dijelom su, navodno, bačene u more.¹³ Većina nadgrobnih ploča je uništena, a samo nekoliko ih je ostalo sačuvano pa su kasnije prenesene u kapucinski samostan. Poslije proglašenja hrvatske neovisnosti zvonik i ostaci crkve obnovljeni su kao svojevrsni spomenik nekadašnjeg kulturocida.¹⁴

10 Dotična vijest je, zapravo, bila izmišljotina komunističkih bezvjernika u partizanima namijenjena nastojanju da se kao pomoć u borbi protiv vjere sruši crkvu.

11 Zakloniti od vjetra, a izložiti velikoj prometnoj opasnosti zbog zavoja pod pravim kutom. Mnogi taj opasni zavoj izbjegavaju mimoilazeći ga blagim zavojem, koji je ostao od nekadašnje ceste.

12 Prema nekim podacima ti su radnici bili robijaši dovedeni s Golog otoka.

13 U kripte crkve bili su sahranjeni i posmrtni ostaci čuvenog osloboditelja Like i Krbave od Turaka, popa Marka Mesića i ondašnjega karlobaškog župnika znamenitog hrvatskog jezikoslovca popa Šime Starčevića. O pretpostavkama mogućih posljednjih počivališta sudbini njihovih ostataka piše gospićko-senjski biskup u mirovini Mile Bogović u prvom broju časopisa *MemorabiLika* (2018.). Mile Bogović, Gdje je pokopan pop Marko Mesić?, *MemorabiLika*, br. 1, Gospić, 2018., 11.

14 Vidi: VP: magazin za vojnu povijest, br. 89, kolovoz 2018., str. 11.

Za razliku od karlobaških anglo-partizanskih kulturocida, u Gospiću se poslije Drugog svjetskog rata u nekoliko navrata događao urbanocid, koji je iz temelja izmijenio Kanišku ulicu, koja je kroz desetljeća bila najljepša i, gledajući s urbanističkoga stajališta, među ulicama u Gospiću najuređenija...

Na njenom početku, u središtu Gospića, nalazio se do početka '50-ih godina prošlog vijeka lijepi kip djevojke Marte, oko kojega su se ispreplele zanimljive crtice i pripovijetke. Na velikom kamenom postamentu bio je usidren zdenac okružen s osam akacija, i iz njega je sa svih strana tekla voda kroz metalne vodorige lavljeg oblika. Na zdencu je postavljena iz željeza iskovana lijepa djevojka zvana vodarica Marta s kablicom na glavi u znak spomena na gradski vodovod kojim je 31. prosinca 1893. u Gospić došla voda iz vrela Košna voda iz Brušana. Marta je kroz desetljeća simbolizirala Gospić, sve dok partizani nisu ušli u njega, da bi otvaranjem nove stranice gospičke povijesti u suludom pregnuću stvaranja novoga i nju skinuli s njenog prijestolja. Za razliku od ljudi, Martu nisu ubili, nego samo oštetili, i ona se kroz potucanje otpadom i kojekuda Gospićem na jedvite jade očuvala i vratila k svom iskonskom mjestu u gradskom središtu. Vodarica Marta je, kako piše dr. sc. Antonia Došen, profesorica „...vrlo profinjena i vješto oblikovana sa svim karakteristikama akademskog rada, čije je postavljanje krajem 19. stoljeća obogatilo vedutu Gospića te je do danas ostalo neizostavan detalj vizualne slike grada“.¹⁵ Novinar Marko Čuljat naglašava kako je Marta „jedan od najpoznatijih simbola ličke metropole.“¹⁶ Navodno su zbog postavljanja središnjeg gradskog elektro-kandelabra i zbog asfaltiranja ulice Martu početkom '50-ih godina 20. stoljeća bez obrazloženja uklonili iz grada, i kako je već rečeno, ona je lutala od nemila do nedraga, dok je nisu spasili gospički građani: stariji gospodin učitelj, Branko Marić, vodoinstalater Jure Zdunić Juka i muzealac pok. Željko Centner. Danas Marta stoji u središtu grada, nekoliko metara ispred mjesta na koje je izvorno 1893. bila postavljena, a možda bi ljepše, i za promet sigurno zgodnije i pametnije bilo, da je vraćena na mjesto odakle je prenešena, što se moglo učiniti bez većih i nesavladivih problema i troškova. Pozornosti su vrijedni zanimljivi podaci o skulpturama i vizualnim slikama Gospića do kojih je marljivim istraživanjima došla mlada hrvatska znanstvenica dr. sc. Antonia Došen, profesorica povijesti umjetnosti, koja je podrijetlom vezana uz lijepo podvelebitsko selo Rizvanušu, nekoli-

15 Antonia Došen, Prilog poznavanju rada Roberta Frangeša Mihanovića u Gospiću, izvorni znanstveni članak, Senjski zbornik, 38, 131-144 (2011.)

16 Marko Čuljat, Premalo je činjenica o Marti, predavanje o vodarici Marti u Gospiću, www.licke-novine.hr (Pristup 18. svibnja 2017.)

ko kilometara udaljenu od velebitskog vrela Košna voda u Brušanima iz kojeg je Marta „dovela vodu“ u Gospić početkom 20. stoljeća.

„A jedan je samovoljnik dao posjeći lijepi drvored što se pružao prema Kaniži, s mudrim ‘objašnjenjem’ da mu je dosta bilo šume i drveća za četiri godine ratovanja...“¹⁷, navodi Balenova u svojoj knjizi, čemu bi trebalo dodati da je Gospić i godine 1945. i u idućim poslijeratnim godinama, kao što je i danas, bio više poznat po zimi, nego po šumi, pa nije nemoguće misliti da su uklonjeni bagremi s obilatim širokim stablima zaglavili u nečijoj privatnoj drvarnici, jer srušeni nisu mogli ostati na cesti. A taj je dio Kaniške ulice od popularnog Trkuljina hotela „Europe“ do kapelice sv. Ivana Nepomuka i ondašnje Bedekovićeve ulice, današnje Ulice bana Ivana Karlovića urešen lijepim drvoredom akacija bio idealan i za korzo. Njega su 1944. godine zbog opasnosti od učestalih zračnih napada na gospićko središte preselili iz glavne ulice, na jedini u ondašnjem Gospiću popločan trotoar u Kaniškoj ulici, u danima kad još nije bilo kao danas sveprisutnog asfalta i kad je cestu prekrivala uglavnom batuda i prašina.

Nemam pravo predbacivati sam sebi i zamjerati si zbog ove moje navodne nostalgije za Gospićem iz moje mladosti, i nadam se da nisam jedini koji vjeruje da je u Gospiću bilo i onoga što nije trebalo niti je smjelo otići u zaborav i nestati. Tu na mjestu na kojemu se sastajala Kaniška ulica s ondašnjom Bedekovićevom, u zgradi koju zovu Uglovnica, u kojoj je donedavno bila trgovina DM, prije četrdesetak i više godina nalazila se stabilna sudska prizemnica, u kojoj je za boravka u Gospiću stanovala i obitelj suca Stjepana Bakarića sa sinom dječakom Vladimirom, budućim komunistom i političarem.¹⁸ Početkom '80-ih godina prošlog stoljeća na tom desnom trotoaru u Kaniškoj ulici u Gospiću na relaciji između hotela „Europe“ i Bedekovićeve ulice dogodio se građevinski skandal, koji nije samo unakazio urbanu vedutu Kaniške ulice, nego je do danas, i Bogzna do kada će biti, Gospićanima vrlo veliki problem. Velika dvokatna zgrada, naime, obgrlila je Kanišku i Ulicu Vile Velebita i zbog više neriješenih problema svojim je stanarima priskrbila pravi pakao. Još je veći problem priskrbio pločnik pred Uglovnicom, koji je od 1981. godine uzdignut iznad prethodne normalne razine te je za pješake postao teško prohodan, a za invalidne osobe u kolicima sasvim neprohodan. Ako je tzv. Uglovnica iz bilo kojih razloga bila potrebna, onda ju je trebalo izgraditi „kako Bog zapovijeda“, kako

17 Marija-Mica Balen, *ibidem*.

18 U Gospiću je 1930-ih u pučkim školama djelovala hrvatska nacionalistička organizacija Mladi junaci, i u njoj su kao učenici 3. i 4. razreda pučke škole zajedno bili Jakov Blažević i Vladimir Bakarić.

bi bila odgovarajuća za stanare u njoj i prisposodba njihovim potrebama. Pločnik pred njom je trebao pješacima i osobama koje za kretanje koriste invalidska kolica omogućiti normalno kretanje, zbog čega ga se nije smjelo podizati na višu razinu iznad visine prizemlja. Izgleda da su Uglovnici, kao i njezin ravni krov, njezino dvorište i pogotovo pločnik uz nju i oko nje, projektirali „stručnjaci“ koji potrebe građana nisu imali ni na kraj pameti.

U katnici obitelji pokojnih uglednih gospićkih građana Josipa i Zore Bušljeta u Ulici bana Ivana Karlovića br. 16, u kojoj je danas Veleučilište Nikola Tesla, za posjeta kćerki Zori, ženi Josipa Bušljete 29. listopada 1907. nenadano je umro istaknuti hrvatski pravaški političar iz Senja Josip Gržanić. Gržanić je osobito bio poznat po „saborskom vritnjaku“, kada je 5. listopada 1885. zajedno s Davidom Starčevićem u Hrvatskom saboru u Zagrebu napao omrznutoga hrvatskog bana Khuena Hedervaryja i izbacio ga iz sabornice, udarivši ga nogom u tur. Nažalost na zgradi u kojoj je u Gospiću umro, niti bilo gdje u Gospiću nije zabilježeno njegovo ime, niti „saborski nogomet“ u kojemu se gospićki tast iz Senja i te kako hrvatski proslavio. Nije pretjerano misliti da pojedini u gospićkom urbanizmu mjerodavni o Josipu Gržaniću i njegovoj povezanosti s Gospićem ne znaju i dovoljno nisu znali, ali začuđuje činjenica da se nisu barem raspitali o njegovoj povezanosti i suradnji s pravašima i Gospićem, pa se sjetili i njega i Davida Starčevića kad su prije nekoliko godina Starčevićima i Franu Kurelcu otkrili ranije navedenu spomen-ploču u gospićkom središtu. Umjesto bilo kakvog spomena na Gržanića i na, u hrvatskoj povijesti popularni, njegov vritnjak u Hrvatskom saboru Bušljetine su kuću ne pridržavajući se određenih gabarita proširili do stare pošte u Kaniškoj ulici i na nju su „prilijepili“ čudnovatu nezgrapnu nakaradu, pred kojom prolaznici bivaju začuđeni i zgroženi. Na drugoj strani Kaniške ulice, na početku Ulice IX. gardijske brigade „Vukovi“ bila je kuća u kojoj je ugledna ljekarnička obitelj Vouk godine 1856. otvorila prvu ljekarnu u Lici. Poslije je u toj kući bila popularna birtija Stipe Devčića Bicije, koju su stariji Gospićani zvali Šangaj, a u kojoj se znalo okupljati zanimljivo društvo, i u kojoj su, pričala mi je politički lijevo usmjerena starija gospođa profesorica Marijana Tomljenović, među ostalim, za istim stolom često sjedili i razgovarali odvjjetničkim poslovima povezani gospićki odvjjetnici Jakov Blažević i Andrija Artuković, koji još nisu bili, kao kasnije jedan prema drugom do nepodnošljivosti netrpeljivi. Prilikom cestovne rekonstrukcije i izgradnje novog mosta nad rijekom Novčicom 1980-ih godina kuću su srušili, i na njenom je mjestu danas malo parkiralište. U njezinu susjedstvu su restaurirali staru, no ušćuvanu stamenu kuću u kojoj je nekad bila pivovara i poslije mljekara, i u kojoj je danas

trgovina Müller, u prostoriji koju je, da je po Božju i po hrvatsku, trebalo preurediti u hrvatski mučenički dom. U toj su prostoriji, kao i u još nekima u Gospiću, inače za sudovanje u njima nepredviđenima, godine 1945. mnogi Hrvati poslani na put bez povratka. Posebno su mi iz mog djetinjstva ostala živa sjećanja na smrt osuđenih u toj zgradi gospićkih mladića Ivica Bravara, Nikice Grospića i još nekih na suđenjima koja nisu nadrasla razinu juridičkih sprdačina. Optuženog bi bodljikavom žicom svezanog, jer još nije bilo lisičina, doveli u sudnicu na kojoj bi tužitelj Marko Vujnović pročitao optužnicu, znajući već unaprijed određenu osudu, i onda bi glavni svjedok optužbe, Hrvat iz Švice Josip Devčić izjavio da je tog i tog dana svojim očima vidio kako optuženi Ivan Bravar kolje Srbe kod Gračaca i nakon desetak minuta bila bi izrečena osuda na smrt. Nekoliko dana potom bi na suđenju drugom optuženom isti svjedok Devčić svjedočio da je istog onog dana i u isto vrijeme kad i Bravara u Gračacu ovog optuženog ustašu svojim očima vidio kako Srbe kolje u 60 km udaljenom Smiljanu poslije čega bi također slijedila osuda na smrt. Kao žandar u Kraljevini Jugoslaviji i oružnički stražnik (narednik) u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, i uz to spodoba bez duše, Devčić je imao idealan pedigree za tobožnjeg objektivnog svjedoka u zastrašujućoj sablaznoj „pravednosti“ poslijeratnih sudova diktature proleterijata u Gospiću. Kontradiktornost u izjavama gledanja klanja svjedoka Devčića nije omelo sudsko vijeće da svjedočanstvo odbaci kao nevaljalo, jer je u suđenju s unaprijed određenom presudom svjedočanstvo ionako bilo samo formalno...

Umjesto pročelja s potkrovljem iščičkanim tornjićima, u zgradi se trebao i s istim sredstvima mogao urediti dostojan dom hrvatskom mučeništvu. I bio bi, da su ljudski i hrvatski više osjećali oni što su bili mjerodavni za rekonstrukciju ove zgrade.

Konačno, kad je riječ o vizualnoj slici Kaniške ulice spomena je vrijedna i rijeka Novčica, koja je nekad proticala duž Kaniške ulice i Gospićem kao njihova čista ljepotica, a koja je danas, nažalost, lokvanjem i lopočem zarasla i zidom zaklonjena te više i ne teče, nego usporeno gmiže.